

dažādu laikposmu kultūrpolitika kopumā, varas attieksme pret tautas mākslu (t.sk. dziesmu svētkiem), tradīcija un jaunrade, vēsturiskais un modernais, kolektīvais un individuālais u.c. Varbūt lai raisītu diskusiju, autore aizvien pievienojusi vispārinošus, tomēr grūti pierādāmus kāda procesa vērtējumus (*sabiedrība domāja, gribēja, interesējās* utt.), arī par dažādu darbību idejisko/ideoloģisko motivāciju. Jautājumā par “vienota nacionālā tērpa” kā latviešu tautu vienojoša nacionālā simbola izveidi autore noslēgumā rezumē: “savā būtībā tautiskais tērps ir tautas identitātes izjūtā un kultūras mantojumā sakņots nacionālais tērps, kura vizuālais veids tiek izteikts daudzos novadu variantos” (157. lpp.).

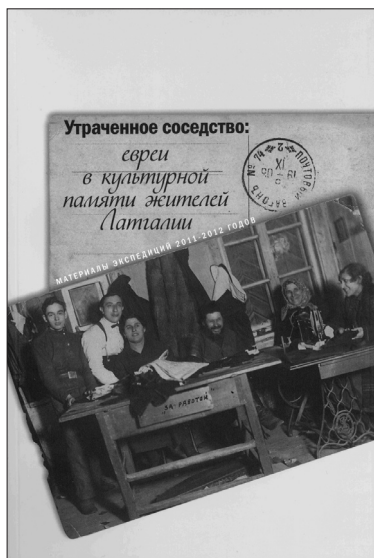
Nav šaubu, ka jauno, krāšņi (mākslinieks A. Plotka) un uz laba papīra izdoto grāmatu būs interesanti lasīt un skatīt plašam lasītāju lokam, jo dziesmu svētki vismaz reizi piecos gados dažādā veidā – no dalībnieka līdz klausītājam/skatītājam – skar un priecē daudzus. Latvijas, Igaunijas un Lietuvas dziesmu un deju svētku tradīciju un simbolismu ANO Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija 2003. gadā pasludināja par Cilvēces mutvārdu un nemateriālā kultūras mantojuma meistardarbu. A. Karlsones monogrāfija pievieno būtisku un neatņemamu šī kopīgā meistardarba tapšanas vēstures daļu. Arī kā aktīvai dziesmu svētku procesa dalībniecei Anetei Karlsoni jānovēl turpināt sāktos pētījumus!

Lilīta Vanaga

Утраченное соседство: евреи в культурной памяти жителей Латгалии. Материалы экспедиции 2011–2012 гг. Отв. ред.

S. Amosova. Moskva: Centr nauchnykh rabotnikov i prepodavatelei iudaiki v vuzakh “Sefer”; muzei “Evrei v Latvii”, 2013. 384 s. (*Zaudētā kaimiņu būšana: ebreji Latgales iedzīvotāju kultūras atmiņā.* Atb. red. S. Amosova)

Latvijas ebreju kopiena pirms Otrā pasaules kara bija sociāli un kulturāli spēcīga nacionālā minoritāte. Latvijas

apdzīvotajās vietās, pārsvarā pilsētās, kur mita liels skaits ebreju, veidojās īpatnēja līdzās dzīvošana jeb kaimiņu būšana (krievu val. *sosedstvo*). Tā bija savdabīga, jo pārējās nacionālās minoritātes un latvieši stipri atšķīrās no ebrejiem gan sociālā, gan īpaši kulturālā ziņā. Tādēļ laika gaitā veidojās stereotipi, nostāsti un mīti, kas reflektējās gan latviešu mutvārdu folklorā, gan presē un literatūrā. Diemžēl, kā jau grāmatas nosaukums vēsta, šī tuvā kaimiņu būšana tika zaudēta Otrā pasaules kara laikā, kad holokaustā tika iznīcināta arī Latvijas ebreju unikālā pasaule.

Ebreju minoritātes vēstures padziļināta pētniecība Latvijā sākusies tikai pēc valstiskās neatkarības atgūšanas. Šajā jomā svarīga loma ir arī dzīvesstāstiem un lauka pētījumiem. Pārsvarā uzmanība veltīta izdzīvojušo ebreju atmiņām, kuras apkopojusi novadpētnieki, kā Josifs Ročko darbā *“Evrei v Latgalii. Istoricheskie ocherki”* (2010). Turpretī ebreju kaimiņu – neebreju atmiņas līdz šim nav izpelnījušās pētnieku īpašu ievēribu, iespējams, lai izvairītos no antisemitisku priekšstatu klātbūtnes. Taču pēdējos gados fiksētas un publicētas arī latviešu un citu tautību pārstāvju atmiņas par līdzās dzīvošanu ar ebrejiem pirmskara gados. Šādas refleksijas interesanti uzplaiksnī Ata Klimoviča apkopotajā dažādu Latvijas cilvēku atmiņu krājumā *“Personīgā Latvija”* (2011). Viena no pirmajām publikācijām, kur vietējie iedzīvotāji stāsta par to, ko atceras par ebrejiem, viņu dzīvi un tradīcijām, ir 2008. gadā izdotā tradīciju burtnīca *“Aizputnieku stāsti par ebrejiem”* (Ievas Vitolas, Signes Pucenas intervijas). Savāktais materiāls pierāda, ka pirmskara ebreja tēls kultūras atmiņā vēl joprojām ir saglabājies un, ņemot vērā krietno laika sprīdi kopš kara beigām, ir pēdējais laiks vākt un apkopot laikabiedru atmiņas par saviem kaimiņiem ebrejiem 20.–30. gados.

Ar šādu nolūku arī tapis šeit aplūkotais publikāciju un rakstu krājums, kas iznācis 2013. gada vasarā Maskavā. Tā veidotāji ir Maskavas Jūdaikas centra “Sefer”¹ un muzeja “Ebreji Latvijā” pētnieki. Galvenais fokuss tiek vērsts uz Latgales reģionu, kur vēsturiski dzīvoja liels skaits ebreju. Izdevuma veidotāji 2011. un 2012. gadā apmeklēja dažādas Latgales pilsētas un apdzīvotās vietas – Preiļus, Daugavpili, Krāslavu, Rēzekni, Riebiņus, kā arī Subati Sēlijā. Jāatzīmē, ka centrs “Sefer” jau iepriekš veicis līdzīga rakstura ekspedīcijas Ukrainā, Moldovā un Baltkrievijā, kuru rezultātā

¹ Starptautiskais zinātnisko darbinieku un jūdaikas docētāju augstskolās centrs “Sefer” dibināts 1994. gadā Maskavā ar mērķi sekmēt jūdaikas studijas un sniegt atbalstu studentiem, aspirantiem un akadēmiskajiem pētniekiem postpadomju valstīs. Tā padomē pārstāvēti ievērojami ASV, Izraēlas un citu valstu zinātnieki, centra organizētajās konferencēs regulāri piedalās arī Latvijas pētnieki, kuri nodarbojas ar ebreju civilizācijas dažādu aspektu pētniecību.

tapuši līdzīga veida izdevumi.² Ekspedīciju dalībnieki ir dažādu humanitāro un sociālo zinātņu jomu pārstāvji – vēsturnieki, folkloristi, etnogrāfi, antropologi un sociologi, Maskavas, Sanktpēterburgas, Tartu, Rīgas un Daugavpils augstskolu studenti un doktoranti. Šo ekspedīciju mērķis bija kontaktēties ar vietējiem iedzīvotājiem, kas dzimuši 20. gs. 20.–30. gados, un intervēt viņus par dažādiem ar ebreju vēsturi un tradīcijām saistītiem jautājumiem.

Grāmata ir iedalīta divās daļās – publikācijās un zinātniskos rakstos. Publikācijas pārstāv intervijas ar informantiem jeb vietējiem iedzīvotājiem. Tās veidotas pēc tematiskā principa, piemēram, ebreju raksturs Latgales iedzīvotāju etnokulturālajos stereotipos, ebreju nodarbošanās, reliģija, reliģiskā prakse un sinagogas, priekšstati par ebreju apbedīšanas tradīcijām, svētkiem un tradicionālajiem ēdieniem, ārējo izskatu. Publikācijas sagatavotas pēc vienotas shēmas – īss ievads, teorētisks apskats, intervijā gūto rezultātu apkopojums un fragmentu transkripti. Tas, ka šāds sakārtojums ir gandrīz vienmēr ievērots visu autoru publikācijās, liecina par atbildīgās redaktora Tartu Universitātes stažieres Svetlanas Amosovas un redkolēģijas augstu profesionalitāti. Grāmatas otrajā daļā iekļauti piecu Latvijas pētnieku zinātniskie raksti. Grāmata ir sarakstīta akadēmiski profesionālā līmenī.

Kā jau sagaidāms, galvenās diskusijas raisa grāmatā publicētās intervijas. Lai arī vairākums intervēto cilvēku ir krievvalodīgie, kas gan saprotams, jo daļa autoru ir no Krievijas, tomēr ir intervēti arī latviešu tautības cilvēki. Turklāt grāmatas veidotāji latviešu valodā veiktās intervijas arī latviski vai latgaliski publicējuši, zemsvītras piezīmēs dodot to tulkojumu krievu valodā, precīzi transkribētas arī latgaliski sniegtās intervijas. Interviju tēmu plašais loks variējas ap priekšstatiem par ebreju izskatu, tikumiem, tradīcijām, valodu, reliģiju un sociāli ekonomisko dzīvi. Daudzi apgalvojumi par ebreju viltīgumu, gudrību un saliedētajām ģimenēm ir plaši izplatīti un nepārsteidz. Turpretim stāsti par ebreju reliģiskajām tradīcijām un, maigi izsakoties, dīvainie apgalvojumi par dažām apbedīšanas tradīcijām raisa zināmu izbrīnu. Šeit jāņem vērā, ka intervētie cilvēki 20.–30. gados bija bērni vai pusaudži. Viņu kontaktus ar ebrejiem ierobežoja viņu vecums un priekšstatus ietekmēja vecāki un sabiedrībā valdošie etniskie stereotipi. Piemēram, S. Amosovas plašajā publikācijā par “asins apmelojuma” mītu savāktie apgalvojumi par ebreju it kā veiktajiem asinsdarbiem pret kristiešu bērniem, lai iegūtu viņu asinis rituālajai macu izgatavošanai, pārsvarā balstās uz atrunu “es droši nezinu,

² V. A. Dymshic, A. L. L'vov, A. V. Sokolova (sost.) (2008). *Shtetl, XXI vek: polevye issledovaniia*. Moskva; Sankt-Peterburg.

tā apkārt runāja, redzējis neesmu”. Līdzīgi arī stāstus par bērnu rituāliem, rituāla kārtību sinagogās un tradīciju ievērošanu nevar uztvert tiešā, nekritiskā veidā. Jāņem vērā, ka intervētie pirms 1941. gada pārsvarā bija nepilngadīgi un, būdami neebreji, nemaz tik viegli nevarēja tieši novērot ebreju reliģiskos rituālus. Tādēļ šāda tipa atmiņas rodas vispārēju baumu un izglītības trūkuma rezultātā. Šeit var saskatīt līdzību ar folklorā izplatītajiem stāstiem par slepenajām ejām pilskalnās, pilīs un baznīcās, kuri tiek nodoti no paaudzes paaudzē, kaut arī arheoloģiskajos izrakumos šādu slepeno eju eksistence parasti neapstiprinās. Tāpat dažādās ebrejus apvainojošās leģendas balstās uz nepārbaudītiem faktiem un baumām un pārceļo no paaudzes paaudzē.

Par patiesībai daudz tuvākām atmiņām var uzskatīt stāstus par ebreju bodītēm, tirgošanās paradumiem, apgērību un virtuves īpatnībām. Šīs atmiņas balstās uz daudz personīgāku kontaktu pieredzi. Latgales pilsētvidē ebreji un neebreji bija savstarpēji ekonomiski saistīti. Sanktpēterburgas Antropoloģijas un etnogrāfijas (Kunstkameras) zinātniskā arhīva līdzstrādnieces Darjas Terešinas savāktajā materiālā par ebrejiem kā tirgoņiem daudzi stereotipi reflektējas tālaika presē. Atsevišķās publikācijās, kurās intervēti arī ebreji, piemēram, muzeja “Ebreji Latvijā” līdzstrādnieces Marinas Gehtas publikācijā par priekšstatiem par ebreju valodām, labi kontrastējas neebreju un ebreju izpratne par jidišu un ivritu. Jāpiebilst, ka neebreju viedokļi par ebreju valodu atbilst tālaika presē un satīras izdevumos plaši pārstāvētajām publikācijām, kurās izsmieta ebreju runāšana latviski. Tas palīdz saprast to, vai un kā presē publicētie bieži pārspilētie raksti par ebrejiem atspoguļojušies vienkāršo iedzīvotāju prātos un saglabājušies visus šos gadus.

Jāatzīst, ka interviju apkopojums ir veikts profesionāli. Ir gan atsevišķi negludumi, kas, iespējams, radušies Krievijas pētnieku Latvijas 20. gs. 20.–30. gadu vēstures faktu nepietiekamo zināšanu dēļ. Tā D. Terešina savas publikācijas sākumā raksta, ka viņas savāktais atmiņu materiāls par ebreju tirdzniecības lomu attiecas uz 20.–30. gadu posmu Ulmaņa valdīšanas laikā (“pri Karle Ulmanise”). Tā kā autore acīmredzot tomēr nedomā laikposmu pēc 1934. gada 15. maija, bet apskata visu 20.–30. gadu neatkarības periodu, no Latvijas vēsturnieka viedokļa šāds apzīmējums nav gluži korekts. Tā pati autore vienā no savām intervijām uzdod jautājumu, kas sagrozītu galvu gan intervētajam, gan lasītājam Krievijā vai citur ārpus Latvijas: pētniece taujā, vai ebreji strādāja kolhozos pirms kara, lai gan Latvijā padomju tipa kolektīvās saimniecības tad vēl nepastāvēja. Un cilvēks, kam šis jautājums uzdots, spriežot pēc viņa sākotnējās stostīšanās, jautājumu nav sapratis, tādēļ atkārtoti iepriekš teikto, ka ebrejiem bija savas bodītes, bet viņi paši nestrādāja. Šāda tipa neveiklības gan nav

bieži sastopamas, bet liecina par joprojām pastāvošo plaisu 20.–30. gadu Latvijas vēstures izpratnē Krievijā pat zinātnieku vidū. Noslēdzot publikāciju izvērtējumu, jāatgādina socioloģijas doktores Barbaras Mištalas (*Misztal*) atziņa, ka atmiņa nav uzskatāma par neatkarīgu no sociāliem ierobežojumiem un ietekmēm.³ Tādēļ viss šeit savāktais materiāls jāvērtē kritiski, ņemot vērā informantu vecumu, izglītības līmeni un kontekstu. Tiem, kuri vēlēšies izmantot šos materiālus savos vēsturiskos, socioloģiskos vai folkloras pētījumos, šie avoti būtu kritiski jāizvērtē. Krājuma autori jau ir norādījuši, ka viņi redz šīs atmiņas kā folkloras un kultūrvēstures materiālu. Atliek vien pievienoties šim vērtējumam, jo šīs savdabīgās un autentiskās liecības par zaudētajiem kaimiņiem var būt noderīgas dažādu virzienu pētniekiem.

Grāmatas otrajā daļā ir iekļauti vēsturnieku, sociologu un filologu pētījumi par ebreju vēstures tēmām. LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece Dr. hist. Inese Runce apraksta Latvijas valsts attieksmi pret jūdaiņu kopienām 20.–30. gados. Faktoloģiski korektais raksts labi papildina visas iepriekšējās publikācijas un dod ieskatu 20.–30. gadu specifiskā. Rakstā īpaši izcelta ebreju politiķa Mordehaja Dubina un *Agudat Isreal* loma. Varētu gan piebilst, ka ne mazāk liela loma bija Mordehajem Nurokam un viņa pārstāvētajai reliģiski cionistiskajai partijai *Mizrachi*, bet par to autore raksta mazāk. Piemēram, pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma M. Nuroka darbība vispār nav pieminēta. Taču kopumā šis kompaktais raksts ir labs ceļvedis Krievijas lasītājam par Latvijas ebreju kopienas tiesisko un sociālo stāvokli Latvijas Republikā laikposmā starp abiem pasaules kariem.

LU Jūdaikas studiju centra izpilddirektore Mg. hist. Karīna Barkane savā rakstā par ebreju tradīciju ievērošanu Latgalē padomju laikos, balstoties uz atmiņām un arhīvu dokumentiem, aizpilda būtisku “balto plankumu” Latvijas ebreju vēsturē, jo ebreju kopienas centieni padomju okupācijas periodā ir pētīti nepietiekami un pat ignorēti. K. Barkane akcentē, ka, par spīti visdažādākajiem ierobežojumiem, tomēr pastāvēja organizēti ebreju centieni saglabāt un ievērot savas reliģiskās tradīcijas. Ņemot vērā izdzīvojušo ebreju mazo skaitu un padomju varas antireliģisko politiku un propagandu, šādi centieni bija būtiski ebreju nacionālai atmodai 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Autore ir apzinājusī Latvijas PSR Ministru padomes dokumentus par reliģiskajiem kultiem, taču neuzskata tos par pietiekami izsmēlošiem avotiem, lai aprakstītu ģimenes un individuāli praktizētās reliģiskās tradīcijas. Jāatzīst, ka padomju iestāžu

³ Barbara A. Misztal (2003). *Theories of Social Remembering. (Theorizing Society)*. Maidenhead, UK; Philadelphia, PA: Open University Press, p. 10.

dokumentos valdīja tiem raksturīgais formālisms un, iespējams, tādām detaļām kā tradīciju ievērošana apzināti netika pievērsta pietiekama uzmanība. Taču būtu lietderīgi konstatēt, vai dokumentos fiksētās liecības par komunistiskā režīma attieksmi pret ebreju reliģiju un tās tradīcijām vērtējamas kā strikti ateistiskas vai tomēr antisemitiskas. Autores savāktās intervijas pierāda, ka pastāvēja centieni saglabāt ebreju reliģiskās tradīcijas, par spīti ierobežojumiem.

LU Sociālo un politisko pētījumu institūta zinātniskais asistents Mg. sc. soc. Didzis Bērziņš rakstā par holokausta atmiņu Latvijas PSR populārajā kultūrā, līdzīgi kā K. Barkane, atsedz būtisku “balto plankumu” holokausta pētniecībā Latvijā. Proti, tas parāda, ka populārais apgalvojums, ka padomju laikos holokausts bija tabu tēma, nav līdz galam patiess. Pētnieks ir atradis atsevišķus bieži aizmirstus literārus darbus, kur pieminēta un aprakstīta Latvijas ebreju traģēdija. Ir zināms fakts, ka Annas Sakses un Jāņa Sudrabkalna brošūra “Par vācu fašistisko briesmoņu zvērībām Padomju Latvijā” (1945) ir pirmā pēckara publikācija, kur minēti dati par bojāgājušajiem, bet autors vērs uzmanību arī uz to, ka interesants avots ir Viļa Lāča romāns “Vētra” (1946–1948). Ignorēts savas padomiskās vēstures interpretācijas un autora pretrunīgās personības dēļ, šis romāns satur daudzas pārsteidzoši atklātas detaļas par Latvijas ebreju traģēdiju, kā arī ieskicē ebreju glābēju tēmu. Turklāt D. Bērziņš pareizi norāda, ka šis V. Lāča darbs tika publicēts gan laikrakstā “Cīņa”, gan pēc tam grāmatā masu tirāžā, kā arī tulkojumos miljonos eksemplāru. Autors izceļ vēl citus līdzīgus darbus, kuri bieži palikuši aizmirsti un mazpamanīti. Šeit gan jānorāda, ka “Vētra” tika izdota pirms pret ebrejiem vērstās kampaņas sākuma Padomju Savienībā. Atliek vienīgi minēt, vai sabiedriskā doma būtu attīstījusies holokausta pieminēšanas virzienā pēc Rietumu parauga, ja Kremlis nebūtu uzsācis antisemitiska rakstura politiku. Tomēr D. Bērziņš ir atradis piemērus arī no 60.–70. gadiem, kuri liecina, ka tas, kas notika ar Latvijas ebrejiem Otrajā pasaules karā, nebija izgaiss no sabiedrības atmiņas. Sākoties atklātuma periodam, šī atmiņa izlauzās ārā no sprosta.

Daugavpils Universitātes asociētās profesores Dr. philol. Elinas Vasiļjevas un pazīstamā latgaliešu rakstnieka un Daugavpils Universitātes docenta Dr. philol. Valentīna Lukaševiča darbi ir saturā līdzīgi. E. Vasiļjeva savā rakstā par ebreja tēlu latviešu literatūrā ir savākusi krietnu klāstu latviešu literatūras: no Sunākstes un Sēlpils vācu mācītāja Gotfrīda Frīdriha Stendera pirmās ilustrētās latviešu ābece “Bildu ābice” (1787), ko viņa sauc par latviešu literatūras sākotni, līdz judofobisko noskaņu dēļ tradicionāli pieminētajam Andrieva Niedras romānam “Kad mēness dilst” (1903). V. Lukaševičs savā rakstā par ebreja tēlu latgaliešu rakstniecībā

izmanto daudz mazāk avotu, kuri galvenokārt attiecas uz laiku pirms Pirmā pasaules kara (jāņem vērā, ka latīņu drukas aizliegums tika atcelts tikai 1904. gadā). Taču autora izvēlētie avoti rāda, ka jau tolaik nereti tika pausta negatīva attieksme pret ebrejiem, bet to zināmā mērā absorbēja cariskā cenzūra. Raksta beigās V. Lukaševičs norāda, ka plašāk šo tēmu iecerējis atspoguļot topošajā monogrāfijā “Tautas un kultūras Latgalē”. Atliek tikai novēlēt sekmes.

Arī citi aplūkotās grāmatas rakstu autori vēl turpina pilnveidot savus pētījumus, un šie raksti liecina par ieceru labo potenciālu. Kopumā jāsecina, ka šis ir profesionāls akadēmiski solīds izdevums. Latvijas un Maskavas pētnieku auglīgas sadarbības rezultātā apkopots vērtīgs atmiņu materiāls, ko varēs izmantot un savos pētījumos integrēt vēsturnieki, sociologi un kultūras pētnieki. Ir pēdējais laiks vākt laikabiedru liecības – dzīvesstāstus par 20. gs. 20.–30. gadu Latviju, kuri var būtiski papildināt preses un arhīvu avotus. Jācer, ka krājuma autori neapstāsies pie sasniegtā un turpinās vākt šāda veida atmiņas arī citos Latvijas novados.

Māris Goldmanis